

Літературознавчі студії

УДК 821.161.2-3*01:17.022.1

Лариса Семенюк

Утвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів у жанрі заповіту (на матеріалі творів Володимира Мономаха, Василя Загоровського, Данила Братковського)

У статті проаналізовано історико-мемуарні твори XII–XVIII ст. – заповіти руського князя Володимира Мономаха та волинських шляхтичів Василя Загоровського й Данила Братковського, з'ясовано їх типологічну спорідненість, гуманістичне спрямування та великий виховний потенціал, заснований на християнських і загальнолюдських цінностях.

Ключові слова: заповіт, морально-етичні цінності, національна свідомість, Володимир Мономах, В. Загоровський, Д. Братковський.

Семенюк Л. Утверждение общечеловеческих ценностей и идеалов в жанре завещания (на материале произведений Владимира Мономаха, Василия Загоровского, Даниила Братковского). В статье рассматриваются историко-мемуарные произведения XII–XVIII вв. – завещания русского князя Владимира Мономаха и волынских шляхтичей Василия Загоровского и Даниила Братковского, выясняется их типологическая близость, гуманистическая направленность и огромный воспитательный потенциал, основанный на христианских и общечеловеческих ценностях.

Ключевые слова: завещание, морально-этические ценности, национальное сознание, Владимир Мономах, В. Загоровский, Д. Братковский.

Semenyuk L. The Affirmation of Human Values and Ideals in the Genre of the Testament (Based on the Works of Vladimir Monomakh, Basil Zagorovsky, Danylo Bratkovsky). The article examines works in the sphere of histories and memoirs from the 12th to the 17th centuries – the testaments of Russian Prince Vladimir Monomakh and Volyn nobles Basil Zagorovsky and Danylo Bratkovsky, and elucidates their typological affinity, their humanistic tendencies, and their great educational potential on the foundation of Christian and basic human values.

Key words: testament, moral and ethical values, national identity, Vladimir Monomakh, Vladimir Zagorovsky, D. Bratkovsky.

Постановка наукової проблеми та її значення. З-поміж численних пам'яток давньоукраїнської літератури, важливих для пізнання світогляду та ментальності українців, вирізняються твори, написані у формі заповітів. Вони належать до зразків історико-мемуарної прози, адже несуть на собі відбиток епохи, є достовірними історичними й автобіографічними документами. Окрім того, саме у формі заповітів давньоукраїнські автори нерідко виражали своє філософське бачення світу, розуміння загальнолюдських і християнських моральних цінностей та ідеалів. Тому літературні твори, що мають форму заповіту, цікаві в багатьох аспектах і для сучасного прочитання.

Більшість літературознавчих словників не наводить жанрового визначення заповіту. В історіях літератури та науково-критичних роботах на заповіт як жанрову форму теж особливу увагу вчені не звертають. Загалом можна погодитися з думкою професора П. Білоуса про те, що наукові студії залишають невиразне враження про жанровий склад давнього письменства, і зокрема періоду Київської Русі, коли відбулося становлення жанрових різновидів української літератури, зокрема заповіту [1, с. 19]. Сам дослідник на ранньому етапі розвитку нашої літератури вирізняє дві групи творів, беручи за основу такого поділу спосіб вислову – усний чи писемний [1, с. 22]. Жанр заповіту цілком логічно поставити в один ряд із такими жанрами, як епістоля, послання, «начертаніє» тощо, що мають писемну форму вислову.

В основі заповіту як жанру лежить цілком практичне бажання автора розпорядитися своїм майном, а також дати адресатам настанови, повчання, що є художнім узагальненням певного життєвого досвіду, способом передачі нащадкам віри, морально-етичних принципів і переконань. Гуманістичне спрямування таких творів становить їх головну специфіку.

У заповітах, як і в усій середньовічній українській літературі, натрапляємо на численні настанови, вислови, ремінісценції зі Святого Письма. Не меншої ваги надається власному життєвому досвіду автора, який звіряється перед нащадками у своїх добродійствах і гріхах, звертається до них із

закликом виконувати вимоги віри та приписи праведного життя. Тому давньоукраїнські заповіді, попри свою утилітарну природу, містять глибокі філософські узагальнення, спрямовані на утвердження предковичної батьківської віри та благочестивого життя людини, суголосного принципам християнської моралі. З огляду на це, вивчення давньоукраїнських заповітів є **актуальним і науково важливим**.

Аналіз досліджень цієї проблеми. За довгий час розвитку української літератури було написано небагато творів у формі заповіту. Не виключено, що деякі з них до сьогодні просто не дійшли. Ті ж поодинокі зразки, що збереглися на сьогодні, рідко ставали предметом уваги науковців. Незмінний інтерес викликає серед літературознавців хіба що «Повчання дітям» Володимира Мономаха – перший збережений зразок цього жанру, якому присвячено десятки наукових робіт. Зокрема, про співвіднесеність цього твору зі стародавніми літературними жанрами писав дослідник В. Рінберг [8]. Інші, менш відомі зразки подібних творів, – «Духовний заповіт» Василя Загоровського (1577) та заповіт Данила Братковського (1702), вивчали лише принагідно. Так, М. Возняк свого часу звернув увагу на спорідненість заповіту волинського маршалка Василя Загоровського з твором Володимира Мономаха [4, с. 135]. Передсмертний заповіт нащадкам волинського шляхтича Д. Братковського досліджував О. Бірюліна [2]. Про типологічну спорідненість заповітів В. Загоровського та Д. Братковського йдеться в одній із наших публікацій [9]. З огляду на предмет нашого дослідження, викликає інтерес розвідка В. Шевчука «Родовідно-біографічні жанри в давній українській літературі» [10], у якій чи не вперше поставлено питання про існування самостійної форми заповіту як різновиду повчальної родовідно-біографічної творчості.

Мета статті – з'ясувати типологічну спорідненість між заповітами Володимира Мономаха, Василя Загоровського, Данила Братковського; розкрити їх гуманістичне спрямування та великий виховний потенціал, заснований на християнських і загальнолюдських цінностях та ідеалах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поява жанру заповіту в українській літературі пов'язана зі знаменитим твором великого князя київського Володимира Мономаха «Повчання дітям», що в «Повісті врем'яних літ» за Лаврентіївським списком уміщений під 1096 роком [7, с. 454–464]. Проте в тому ж літописі в договорі 874 року читаємо: *«Аще ли сотворит обряжание таковыи (русин, що перебуває у Візантії. – Л. С.), возьмет уряженое его, кому будет писал (заповіт – Л. С.) наследити иминье его, да наследит е»* [3, с. 21]. Отже, уже в середині й другій половині IX ст., як стверджує історик М. Брайчевський, на теренах України існувала практика писаних заповітів [3, с. 22].

Форму заповітів мають звернення до дітей як спадкоємців княжої влади великих київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, уміщені в тій же «Повісті врем'яних літ». За свідоцтвом літопису, Ярослав Мудрий поучав так своїх дітей перед смертю: *«Осе я одходжу зі світу сього. А ви, сини мої, майте межи собою любов, бо ви есте брати від одного отця і одної матері. І якщо будете ви в любові межі собою, то й бог буде в вас, і покорить він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі погинете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим. Тож слухайтеся брат брата, пробувайте мирно»* [7, с. 98].

Твір Володимира Мономаха написаний у типово середньовічній формі повчання. Він, по суті, започатковує цей жанр в Україні, а водночас, за словами В. Шевчука, «здобуває собі ще й форми заповіту дітям...» [10, с. 100], адже написаний невдовзі перед смертю князя, після 1117 року (князь помер 1125 року). «Водночас це визначна державотворча пам'ятка, в якій узагальнено образ християнського володаря» [10, с. 100]. Твір цінний як перший збережений зразок жанру заповіту в Україні, «неперевершений своєю фактографічністю та мислительною потугою» [10, с. 100].

Наприкінці XVI ст., у добу першого національного відродження, постала ще одна пам'ятка цього жанру – «Духовний заповіт» Василя Загоровського, написаний 11 липня 1577 року, коли її автор перебував у татарській неволі та, зневірившись у допомозі, очікував смерті.

Як стверджує В. Шевчук, у пізніші часи, себто у XVII–XVIII ст. заповітів писали чимало, «але їхні автори переймалися винятково передачею дітям та родичам свого майна...» [10, с. 100]. Відтак подібні твори мають переважно сухий виклад у формі реєстрів або родинних хронік. На їх фоні вирізняється заповіт українського шляхтича Данила Братковського, написаний 1702 року невдовзі перед стратою поета-бунтаря.

Володимир Мономах, Василь Загоровський, Данило Братковський – яскраві постаті української історії та культури. Автор «Повчання», великий київський князь Володимир Мономах (1053–1125), онук Ярослава Мудрого, син Всеволода Ярославича, був одним із найпомітніших політичних діячів

княжого періоду. Окрім того, він прославився як оригінальний мислитель, котрий тяжів до осмислення повсякденних проблем тогочасного життя, питань держави й державної влади, сутності й моральності людини.

Про Василя Загоровського збереглися дуже скупі відомості. Він був сином волинського маршалка Петра Загоровського, королівським шляхтичем і збирачем податків на Волині, пізніше – брацлавським каштеляном. У часи татарського нападу на Волинь 1576 року став на захист рідної землі й опинився в татарській неволі, де й написав свій передсмертний «Духовний заповіт» (1577), у якому розпорядився маєтком і долею родини.

Волинянин, український шляхтич Данило Братковський походив із давнього роду українських шляхтичів. Здобувши освіту за кордоном, займав посаду спочатку брацлавського підстоля, а потім венденського підчашого. Близько переймався підневільним становищем українського селянства на Правобережжі. 1702 року брав участь у козацькому повстанні Семена Палія проти польсько-шляхетського панування, за що був притягнутий до суду та страчений у Луцьку. Про свої переконання написав у своєму останньому слові – заповіті для нащадків.

Передсмертні заповіти всіх трьох діячів цікаві в різних аспектах, і насамперед як вияв тих загальнолюдських цінностей та ідеалів, що притаманні людям різних епох.

Заповіти Володимира Мономаха, Василя Загоровського, Данила Братковського хоча й творилися в різні часи (у першій чверті XII ст., у 70-х рр. XVI та на початку XVIII ст.) і в різних суспільно-політичних умовах, однак виявляють багато спільного. Споріднені вони насамперед тим, що складені людьми неординарними, представниками української еліти, яка почувала кровну спорідненість із православною людністю України-Русі та вважала своїм громадянським обов'язком обстоювання її інтересів. Їх заповіти з'явилися не випадково, а у фінальний момент життя цих людей, невдовзі перед смертю, тому ввібрали в себе увесь життєвий і духовний досвід авторів, філософське бачення ними світу й людини, загальнолюдські й національні цінності та ідеали, специфіку національної свідомості української еліти різних часів. З цього погляду вони викликають великий науковий та загальнокультурний інтерес.

Уже побіжне ознайомлення з текстами заповітів засвідчує їх значну подібність. Насамперед звернемо увагу на обставини і причини написання творів, засвідчені самими авторами. «Повчання» Володимира Мономаха – твір не датований, проте вчені відносять його до 1117 року, спираючися на метафоричний вислів із твору *«сидячи на саях»*, тобто очікуючи наближення смерті, та наступні слова тексту: *«помислив я в душі своїй і воздав хвалу богові, що він мене до сих днів, грішного, допровадив»* [7, с. 454]. Це дало підстави дослідникам віднести твір київського князя до часу його глибокої старості.

Із тексту «Духовного заповіту» дізнаємося, що Василь Загоровський, *«кастелян брацлавський, маршалок господаря короля, його милості, городничий володимирський»* [5, с. 218], написав свій твір перед лицем смерті, перебуваючи в татарському полоні. Будучи на службі короля Речі Посполитої та воюючи з невірними, він був *«побитий і погромлений, сам збитий і поранений, також із деякою братією моєю, також зі слугами моїми взятий у вороже ув'язнення»* [5, с. 218]. Перебуваючи в полоні немалий час та остерігаючись того, *«аби мене не спіткала без порядної розправи в тому ув'язненні й смерть»* від того *«збиття, зранення й ув'язнення ворожого»* [5, с. 218], він *«з ласки милостивого Бога, будучи при повній пам'яті і з цілим розумом моїм»* висловив у заповіті свою останню волю.

Заповіт Д. Братковського теж був створений у трагічний для автора час. Як відомо, у день його складання, 13 листопада 1702 року, венденський підчаший Данило Братковський перебував у луцькій в'язниці, куди потрапив за підозрою в участі в козацькому повстанні Семена Палія. За словами О. Бірюліної, *«Заповіт Данила Братковського – живе слово поета, сказане в безжальних обставинах очікування смерті. У ньому шляхтич вмотивовує свої вчинки, розпоряджається рухомим майном і заощадженнями, прощається з рідними і цілим світом»* [2, с. 375].

Структурно «Повчання» Володимира Мономаха теж певною мірою перегукується з «Духовним заповітом» Загоровського і твором Данила Братковського. Він розпочинається коротким вступом зі своєрідним представленням себе як автора та мети написання своєї «грамотиці». Складається він із викладу християнських засад із рясним цитуванням Святого Письма. Це дало підстави дослідникам зробити припущення, що ці побожні рефлексії були написані в перший тиждень Великого Посту і є моральною сповіддю та роздумами над власною долею, цінністю гідно прожитого людського життя взагалі. Багатий спектр ідей християнського гуманізму міститься в другій частині, у якій наведено світські поради княжам нащадкам і широкому колу читачів. Третя частина – своєрідний життєпис

автора від 13 літ із описом військових походів, пережитих пригод, з яких князь виходив збагачений досвідом.

«Духовний заповіт» В. Загоровського так само відкривається коротким вступом, що містить відомості про автора й пояснення обставин написання заповіту. Далі Загоровський наводить моральну науку дітям, викладає систему їх виховання та освіти й, насамкінець, дає конкретні розпорядження щодо свого майна. З-поміж них цікавими є настанови щодо будівництва церкви, школи та шпиталю для хворих і немічних, і турбота про дяка, котрий навчав би дітей, яких віддають йому на науку, «в церкві на книгах гаразд читав і співав, книги, яких церква пильно потребує, з доброго підняття щоб уставно писав...» [5, с. 227].

Передсмертний заповіт Д. Братковського також містить вступне слово автора, після якого наведено конкретні розпорядження, у яких він проявляє свою турботу про дружину, дітей, онуків, інших родичів. На відміну від попередніх пам'яток, у Братковського окремо не ставляться морально-виховні та освітні питання, однак деякі зауваги із цього приводу теж висловлено.

У всіх трьох творах наведено широкий спектр ідей християнського гуманізму, що засвідчують, якою була система духовних цінностей наших предків, які пріоритети морально-етичного плану сповідувалися в суспільстві та яку роль у цьому відігравала українська еліта. Найбільш показовим у цьому аспекті є твір Володимира Мономаха. Спочатку тут викладено обов'язки людини перед Богом, а потім – перед ближніми. Останні розпадаються на княжі й загальнолюдські. «*Сі слівця божественні прочитаючи, діти мої, – звертається автор, – похваліте бога, який дав нам милість свою. А се – мізерного, слабого ума мого поучення. Послухайте мене, якщо не все прийміте, то хоч половину. [...] І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом молитви чоловік побіждає диявола, – і що за день людина созріє, то сим із бавиться од гріха. Навіть і на коні їздячи, коли не буде у вас ні з ніким діла і якщо інших молитов не умієте ви мовити, то «господи, помилуй», благайте безперестану потай, – бо ся молитва єсть ліпша од усіх» [7, с. 457].*

Научивши, як звільнитися від гріхів, Володимир Мономах наводить способи, як оминати їх. Любов до Бога, наголошує автор, зобов'язує людину любити ближніх. «*Усього ж паче – убогих не забувайте, – каже він, – але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його; якщо хто буде достойн навіть смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської. Річ мовлячи і лиху і добру, не клянітеся богом, ні хрестітеся, бо немає ж у сім ніякої потреби. А якщо ви будете хреста цілувати братам чи іншому кому, то робіть се, лише вивіривши серце своє, що на нім, цілуванні, ви можете устояти, – тоді цілуйте. А уцілувавши, додержуйте клятви, щоб, переступивши її, не погубили душі своєї. [...] Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: «Смертні ми єсмо, нині – живі, а завтра – у гробі. Се все, що ти нам, боже, дав еси, – не наше, а твоє, його ти поручив нам еси не набагато днів». І в землі не ховайте нічого, – се нам великий єсть гріх» [7, с. 457].*

Отже, перше велике нагадування нашого великого князя нащадкам стосується людини й турботи про її душу: не дайте сильним губити людину, захистіть слабших, побережіть християнську душу, «не убивайте і не веліть убивати, не переступайте клятви, бо це теж згуба власної душі».

Цікавою є настанова шанувати старших як золотий фонд народу, мати до них повагу: «*Старих шануй, як отця, а молодих – як братів» [7, с. 161].* Вона передає давню традицію, що побутувала в Україні-Русі й була збагачена книжною наукою: «*при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися*», що не заперечувало ваги молоді, оскільки саме їй було адресоване «Повчання».

Найбільшими моральними чеснотами Володимир Мономах уважає гостинність, добротність, працелюбність: «*А куди підете і де станете, – напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас не прийде, – чи простий, чи знатний, чи посол, – як не можете дарунком, то їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях – або добрим, або лихим. Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте» [7, с. 457–458].*

«*У домі своїм не лінуйтеся, але за всім дивіться. Не покладайтесь на тивуна, ні на отрока, щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого. На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтесь на воєвод. Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. І сторожів самі наряджуйте, і на ніч лише з усіх сторін розставивши довкола себе воїв, ляжете, а рано встаньте. А оружжя не знімайте із себе вборзі, не розгледівши все через лінощі, бо знагла людина помирає» [7, с. 457].*

«*Хай не застане вас сонце на постелі...» [7, с. 458]. «Спання в полудне назначене єсть богом: о ту пору бо почиває і звір, і птиці, і люди» [7, с. 458].*

Брехня, п'янство й облуда поставлені в «Повчанні» поруч як три пороки, що гублять душу й тіло. Від них застерігає Володимир Мономах молодь, радить їй стримуватися від злого та шкідливого: *«Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо сьому душа погибає і тіло. А куди ви ходите в путь за даниною по своїх землях, – не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм людям, ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть»* [7, с. 457].

Мономах радить чоловікам любити своїх жінок, але не давати їм влади над собою. А насамкінець ще раз наголошує: *«Страх божий майте вище над усе. Якщо забуваєте се все, то часто перечитуйте: і мені буде без сороба, і вам буде добре»* [7, с. 458].

Отже, твір Володимира Мономаха ніби закладає основи тих світоглядних і морально-етичних норм, які були прийняті серед руської суспільності й неухильно дотримувалися впродовж віків.

Моральні настанови В. Загоровського дуже співзвучні з тими порадами, що їх дає Володимир Мономах. Передовсім він піклується, щоб діти мали страх Божий, дотримувалися своєї віри, не чинили беззаконня, жили за Божими заповідями: *«...аби в боязні Його Бозькій виростали в літа, в раду з невірними не входили, на дорогу несправедливих не вступали і на стільці губителів не сідали, але в законі Господнім завжди волю свою мали і в ньому навчались удень та вночі»* [5, с. 219].

В. Загоровський наполягає на тому, щоб діти не забували руського письма, мови, віри, звичаїв, дотримувалися постів, Богу молилися, ближнього любили, а ересі остерігалися: *«Також аби письма свого руського й мовлення руськими словами та звичаїв цнотливих і покірних руських не забували, а найбільше віри своєї, до якої їх Бог закликав і в ній на цей світ створив, і набожества в церквах наших, належного й порядно постановленого закону грецького ніколи аж до смерті своєї не покидали; пости святі пристойно, слідуєчи за словами Збавителя нашого, в Євангелії святій описані, постили; Богові, Створителеві своєму, завжди молилися; ближнього свого кожного, як самі себе, любили, а ересі усіякої, як певної трутизни душевної та тілесної, щоб пильно остерігалися і від неї відгребалися»* [5, с. 222].

Письменник особливо наголошує на згубному впливу будь-якої ересі, тому радить дітям із такими людьми не приятелювати: *«А наостанок іменем Бога живого, у Тройці єдиного й милосердного, у тому їх зобов'язую, щоби з такими людьми, які, відступившись пристойних церковних передань, свавільно заживають ересей, нічого спільного, ані співжиття з ними, ані приятні, не мали і в домах таких людей, окрім великої нужди та гвалтівної потреби, ніколи не бували»* [5, с. 222].

Загоровський як турботливий батько піклується про те, щоб діти, ставши дорослими, не зважали на чужу славу й багатство, а приятелювали з поважними людьми одної з ними віри: *«А коли милостивий Бог до віку мужнього дітей моїх здорових збереже, коли одруження святого потребуватимуть, тоді мають вони собі подружжя бажати від самого милостивого Бога і виглядати із Божих Його святих рук, не ганяючись за красою людською, ані за маєтністю чи славою чийогось дому вельможного та оздібного скороминущими, а одне мають пильно доглядати, щоб такі були люди, з якими вони у вічну приятнь хотіли б уступити, як себе самих, дітей, челядь і підданих своїх виховували б у боязні Божій та у всякій повинності, бридлися б нестачностями, пияцтвом, танцями, іграми, пустими проходками, чародійствами, ворожками та іншими Богу супротивними лихими речами, які у нас «дворством» називали та звать, а в таких домах брали, аби передусім однієї віри із ними були...»* [5, с. 223–224].

Дорослі сини, наставляє автор заповіту, не повинні зважати на соціальний стан майбутніх дружин і не сподіватися від них великих посагів. Батько радить дітям *«безпечно у святе подружжя вступати, не доглядаючись по жінках великих посагів, адже досить матимуть багатства, коли натраплять на таких жінок, котрі спільно з ними боятимуться милосердного Бога і в законі Божому себе заховуватимуть»* [5, с. 224].

В. Загоровський особливо наголошує на тому, щоб його діти були добродійними, милостивими: *«Це все хочу мати по синах своїх, у добрім баченні моїм маючи, як до хвали і моління милосердному Богу, милосніками господніх церков, так і ближніх своїх, особливо щоб любили виживляти вбогих і всю долю та любов свою в тому покладали, чого їм, як милим дітям моїм та нащадкам їхнім, коли їм Бог милостивий дасть, від роду в рід зичу вірно перед очима завжди мати»* [5, с. 231].

Автор посилається на слова святого Євангелія (*«Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть»*) і на послання апостола Павла, який писав: *«Ліпше давати, аніж брати; бо милостиня з добрими ділами і на страшиному та нелицемірному суді Господа нашого буде хвалитися»* [5, с. 231].

«Духовний заповіт» В. Загоровського цінний ще й тим, що тут, за словами В. Шевчука, викладено своєрідну програму життя і діяльності національно-свідомого шляхтича, який цікавився не лише приватними справами своєї родини, а брав близько до серця проблему виховання своїх дітей і

творення у своїх мастках культурного осередку, де мав бути шпиталь для старих та німецьких, новозбудована церква, а головне, школа для місцевих дітей, у якій дяк мав переписувати старовинні книги [10, с. 100].

Отож в особі Василя Загоровського бачимо одного з діяльних творців української культури й активного пропагандиста просвіти серед народу.

Близько до попередніх повчань-заповітів стоїть твір Д. Братковського. Перші слова його тестаменту теж звернені до Бога, якому автор заповідає свою душу і якого бере за свідка в тому, що наміри його були спрямовані не на бунтарську справу, а лише заради порятунку православного світу: «*Я, порох, попів Творця мого, Спасителя мого беру собі на Страшний суд за правдивого свідка, що не для жодних бунтів, про що він сам відає, що їх не було в моєму серці і лише для ревності Бога мого, для честі Православ'я святого смерть прийняти мушу, прошу його святого захисту, аби прийняв в руки дух мій...*» [6, с. 382]. Справами віри православної пояснює він також подорож до гетьмана задніпровського Івана Мазепи. На поміч при муках і смерті кличе всіх святих, «*аби захотіли при муках і смерті моїй стати і мені опорою і душі моїй*» [6, с. 382]. Поховати себе він заповідає синам «*у місці святому, у луцькій братській церкві*» [6, с. 382], чим засвідчує тісний зв'язок із православним населенням свого краю. Молитися за свою душу Данило просить у рідних йому луцьких церквах. Сорокоусти замовляє у визнаних тоді волинських православних центрах – Загорівському й Почаївському монастирях.

Данило Братковський, який у своєму заповіті головню дає різноманітні розпорядження щодо власного майна, менше уваги відводить моральним настановам. Можливо, це пояснюється тим, що його діти на той час уже були дорослі. І все ж він, за словами Самійла Величка, «істинного православ'я нерушній блюститель», в останніх рядках свого заповіту, подібно до Загоровського, звертається до дітей із проханням триматися православної віри, за яку боровся все своє життя і за яку готовий прийняти смерть: «*Синам і дочкам моїм нагадую, щоб тієї віри трималися, за яку я вмираю, якщо хочуть мати благословення від Бога*» [6, с. 384].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Загалом заповіти Володимира Мономаха, Василя Загоровського, Данила Братковського є не лише типовими зразками останньої волі видатних людей свого часу, а й унікальними джерелами, що дають можливість розглянути специфіку національної свідомості русько-української еліти XII та XVI–XVIII ст., зрозуміти складний внутрішній світ людей, що покладали своє життя за крашу долю рідного краю. Володимир Мономах, В. Загоровський, Д. Братковський у своїх передсмертних заповітах виступають як ревні прихильники православної віри й пов'язаних з нею руських традицій, як справжні гуманісти, для яких найвищими є християнські цінності та ідеали, засновані на принципах людяності, справедливості й загального добра.

Список використаних джерел та літератури

1. Білоус П. Жанрова система української літератури (період Київської Русі) / П. Білоус // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 19–23.
2. Бірюліна О. Останнє слово поета / О. А. Бірюліна // Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий. Переклад. Джерела. Студії. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 375–378.
3. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – 2-ге вид. – К. : КМ Академія, 2002. – 154 с.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2-х кн. Кн. 1 / М. Возняк. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
5. Загоровський В. Духовний заповіт / В. Загоровський // Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII століття) / упоряд. : В. Шевчук, В. Яременко : у 4 кн. Кн. 1. – К. : Аконіт, 2006. – С. 217–236.
6. Заповіт Данила Братковського [текст] // Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий. Переклад. Джерела. Студії. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 379–388.
7. Літопис руський. За Іпатіївським списком / пер. з давньорус. Л. Є. Махновець ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 592 с.
8. Рінберг В. Л. «Повчання» Володимира Мономаха і стародавні літературні жанри / В. Рінберг // Мовознавство. – 1983. – № 3. – С. 19–24.
9. Семенюк Л. С. Духовні заповіти волинських шляхтичів Василя Загоровського і Данила Братковського: типологічний аспект / Л. С. Семенюк // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. – 2008. – Чис. 4. – С. 117–122.
10. Шевчук В. Родовідно-біографічні жанри в давній українській літературі / В. Шевчук // Неопалима купина. – 2007. – № 3–4. – С. 97–117.